

Sommarlektyr

Om Grekland, missunnsjuka, Marx och sorg som flyter

Sommarlektyr

Om författarna

Ann-Sofie Hermansson är redaktör för Tankeverksamheten och ombudsman för Socialdemokraterna i EU-parlamentet

Ingvar Johansson är professor emeritus i teoretisk filosofi vid Umeå universitet

Anders Nilsson är redaktör för Tankeverksamheten och författare

Örjan Nyström är författare och hedersdoktor vid Samhällsvetenskapliga fakulteten, Göteborgs universitet

Författarna svarar själva för framlagda uppfattningar i Tankeverksamhetens skrifter.

Ansvarig utgivare: Ann-Sofie Hermansson
www.tankeverksamheten.se
redaktion@tankeverksamheten.se

ISBN 978-91-87077-45-6

Göteborg 2015

Förord

I enlighet med en tradition sedan några år ger Tankeverksamheten även i år ut en sommarlektyr för stranden, hängmattan eller hammocken. I semestertider har vi ju bättre tid att läsa. Här kommer således ett blandat knippe av nyskrivet och sommarrepriser:

- Anders Nilsson ger några aktuella anteckningar om Greklands krisen
- Ingvar Johansson bidrar utifrån några uttalanden av Jan Björklund med innovationen begreppet missunnsjuka
- Här finns också en tidigare publicerad text om vad dagens socialdemokrater kan lära av Marx av Anders Nilsson och Örjan Nyström
- Slutligen reflekterar Ann-Sofie Hermansson om sorg som flyter i ett orättvist och ojämlikt samhälle i en bearbetning av en krönika som tidigare publicerats i GP

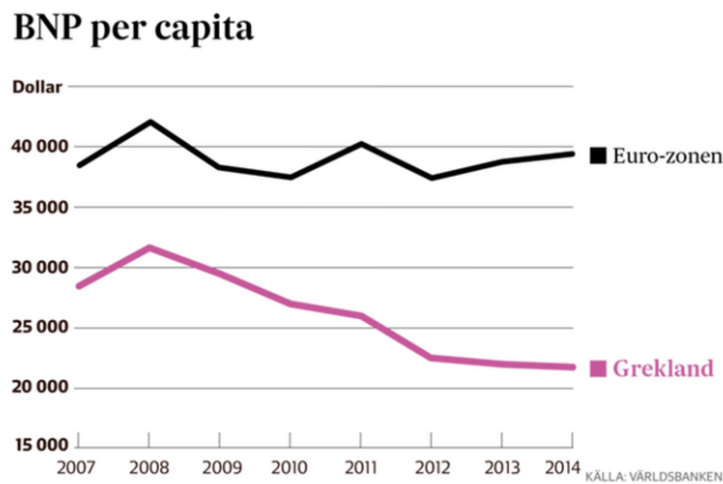
Välkommen till vederkvickande och bildande läsning!

Anteckningar om Grekland i juli år 2015

Anders Nilsson

Det finns en spridd "vänster"-berättelse om krisen i Grekland. I denna framstår "trojkan" (Eurozonens medlemmar, ECB och IMF) som huvudproblemet. Den har påtvingat grekerna ett åtstramningsprogram som fått Greklands BNP att rasa med nästan en tredjedel och fört landet till bankruttens rand (diagram 1).

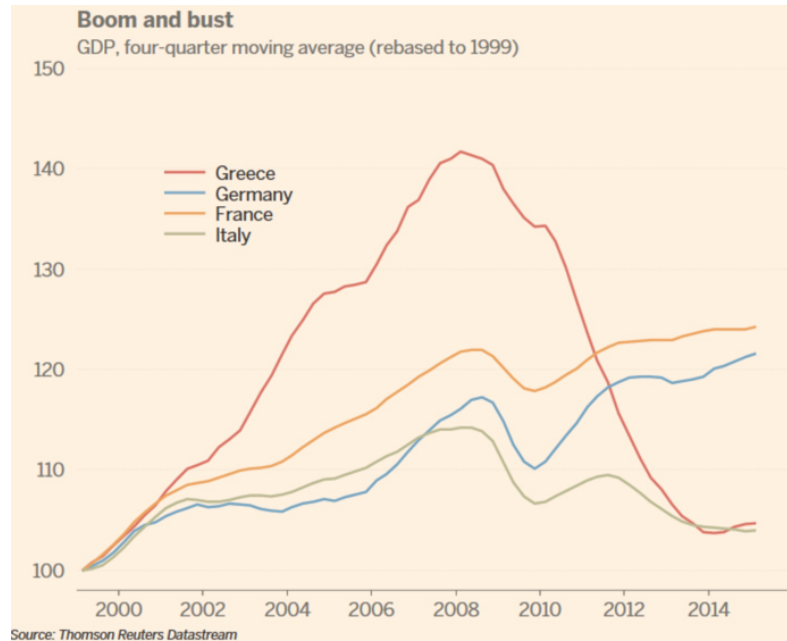
Diagram 1. BNP per capita 2010-2014, Grekland och Eurozonen

I denna berättelse är det nyliberal politik som är kruxet. Lösningen på utarmningen av Grekland är enkel – det handlar egentligen bara om att Eurokraterna ska tvingas tillåta ett politikskifte från åtstramning till överflöd. Inte sällan pekas Tyskland ut som roten till det onda i en retorik som är befriad från politiskt eller ekonomiskt förklaringsvärde.

Om man utsträcker tidsperspektivet framträder emellertid en annan bild (diagram 2).

Diagram 2. BNP 1999-2014, Grekland, Tyskland, Frankrike, Italien. 1999=100

Vad nästan alla kommentatorer till den grekiska krisen (inklusive Krugman, Stiglitz, Sachs och Piketty) missar är att kontraktionen av den grekiska ekonomin sedan år 2008 (två år innan åtstramningsprogrammen) inte primärt är en följd av en viss politik, utan i grunden är en realekonomisk anpassning (eller normalisering) av samhällsekonomin efter den kraftiga, lånedrivna överhettningen som följde på Eurointrädet – och som ebbade ut i takt med att lånemöjligheterna sinade.

I första skedet var det framför allt den privata sektorn som lånade när anslutningen till valutaunionen sänkte räntorna och stärkte kreditvärdigheten. Hushållens skulder som andel av BNP ökade från strax över 40 procent år 2000 till nära 100 procent år 2007 (Eurostat) – samtidigt som BNP expanderade kraftigt. Statens ökade upplåning kom först i ett andra skede.

Inflödet och stimulansen av utlandslån upphörde emellertid när finansierarna så småningom misstänkte att Grekland var på väg mot obestånd och kraftigt höjde räntorna. Realekonomin började därmed krympa år 2008. Statens underskott växte. Med Eurointrädet hade den tradi-

tionella grekiska vägen att täcka detta med sedelpressen (i realiteten med inflation) stängts – och även för staten blockerades lånevägen år 2010 när krisen blev öppen i samband med att fusket med nationalräkenskaperna avslöjades.

För att undvika ett tvärstopp i form av att den offentliga sektorn helt enkelt saknade tillräckligt med pengar för att betala löner, pensioner och andra offentliga utgifter fick man ta sin tillflykt till ECBs likviditetsmekanism, samtidigt som EU och IMF tog över utlandslånen vilka den grekiska staten inte längre klarade skuldtjänsten för. Utan biståndet från trojkan hade Grekland gjort statsbankrutt år 2010.

Men för att låta kranen med pengar till offentliga utgifter rinna trots att de översteg intäkterna krävde Eurozonens övriga länder, ECB och IMF att den grekiska staten successivt minskade underskottet. Alternativet till trojkans inträde hade varit omedelbara och *större* nerdragningar. Det är i detta perspektiv man får se åtstramningsprogrammen. De har inte varit *orsaken* till kontraktionen av Greklands ekonomi utan är snarare ett *uttryck* för den. BNP har fallit tillbaka till strax över den nivå den var på innan den blåstes upp av lån.

Det finns fattigdom i Grekland, och Syrizas konfrontationspolitik har paralyserat bankväsendet med akuta följder, men "vänster"-berättelsens anhängare tenderar att överdriva den sociala krisen. Flera Euroländer som har lånat ut pengar till Grekland har lägre inkomster, pensioner och sjukersättningar, t.ex. Slovenien, Litauen, Estland, Slovakien (Eurostat); därtill finns en stor informell sektor i Grekland med arbetstillfällen och inkomster som inte syns i statistiken (Katsios).

Kriser och tilltagande ojämlikhet har inte en så enkel förklaring att det bara handlar om ond politik eller de rikas girighet. För att komma fram till en politik för hållbar utveckling och ökad jämlikhet måste vänstern analytiskt tränga på djupet i de objektiva trender och tendenser som formar förloppen i världen – naturligtvis inte oberoende av människors vilja och politiska strävanden, men ändå - som Marx konstaterade - är den ekonomiska basens förändringar i sista hand bestämmande.

Låt vara att han, som Nils Karleby påpekade, hade fel. Men han hade det, som Karleby tillade, "på ett genialt sätt". Man kan nämligen bara hävda politikens företräde på basis av en fast förståelse av tillvarons verkliga förlopp och skeenden, oförvillad av ideologiska hjärnspöken och skenbilder.

Ett första steg är att göra upp med Greklandskrisens moraliteter. Den beror inte på att grekerna är lata; de arbetar fler timmar i veckan än svenskar och tyskar – men heller inte på att landet hamnat under ett ondskans nyliberala välde eller tysk stövel genom EU. I stället för att populistiskt gå i meningslös och utsiktslös härnad mot detta bör en grekisk regering ta itu med *rousfetia* – den gamla klientism- och korrupsionskultur som präglar landet och som inte har varit oviktig för krisens framväxt (Richter). EU bör lämpligen inrikta ansträngningarna mot vad som är den yttersta anledningen till Eurozonens kris: den svaga produktiviteten i valutaunionens underskottsländer runt Medelhavet.

Man måste få ordning på statsfinanserna – men också investera för framtiden. Delar av ECBs väldiga program om 500 miljarder Euro för att öka likviditeten och motverka deflationen borde kunna avsättas för direkta realinvesteringar och inte bara injiceras in i den finansiella sektorn med osäkra spridningseffekter till den reala ekonomin.

o O o

Referenser

Katsios, S., "The Shadow Economy and Corruption in Greece", *South Eastern Europe Journal of Economics* 1 (2006)

Richter, H.A., "Gut Genährt dank Rousfetia", *Frankfurter Allgemeine* 06-07-2015

Gör missunnsjukan synlig!

Ingvar Johansson

I en partiledardebatt i TV2:s program *Agenda* den 10 maj sade Jan Björklund: "Avundsjukan i det socialdemokratiska samhället är större än sexualdriften". Två dagar senare kallades det på den liberala Sydsvenskans ledarsida för "debattens roligaste kommentar" (Heidi Avellan). Undrar vad hon skulle tyckt om Stefan Löfven hade sagt: "Missunnsjukan i det borgerliga samhället är större än sexualdriften"? Tankeexperimentet är emellertid mer än konstlat, ty svenskan saknar ordet "missunnsjuka". Men det borde av jämlikhetsskäl snabbt inkorporeras. Och ställas som motpol mot avundsjuka. Låt mig motivera.

Vi skiljer lite vagt på vanlig normal avundsamhet och avundsjuka; annars hade vi inte haft begreppet avundsjuka. Också i det bästa av alla jämlikhetssamhällen kommer det att finnas en naturlig avundsamhet: de långtidssjuka kommer att avundas de friska, de som har otur i kärlek kommer att avundas de som har tur, de mycket gamla kommer att avundas de yngre, och lite annat i den här vägen. Denna avund är bara en önskan om att ha något åtråvärt som man själv saknar men någon annan har. Det bör kallas frisk avund. Avundsjuka, å andra sidan, är som namnet säger en sjuk avund, en som överskridit de normala gränserna, och som vill att de som avundsjukan riktas mot får sitt liv försämrat; ofta förpestar det dessutom det egna psyket.

Detta är grunden till att privilegierade människor ofta säger om underklasspersoner: "De är bara avundsjuka". Om de privilegierade skulle börja tänka i termer av frisk naturlig avund skulle de öppna sig för långtgående diskussioner om vad varje människa borde ha tillgång till. De tror vanligtvis att all deras rikedom enligt allt förnuft är vad de borde ha, och så förvandlar de all frisk avund och alla krav på mer social och ekonomisk rättvisa till uttryck för avundsjuka.

Precis som man kan skilja på frisk avund och avundsjuka kan man också skilja på frisk missunnsamhet och missunnsjuka. Missunnsamhet är besläktat med avund, men ändå motsatt. Man kan inte avundas andra det man själv redan har, men man kan missunna andra det man själv redan har. Ibland är missunnsamhet befogad. Om några åkt snålskjuts på andras arbete, men genom att ge sken av arbete ändå belönas, så ska man missunna dem belöningen. Utan förstås att man för den skull grämer ihjäl sig.

Det finns alltså frisk befogad missunnsamhet, men det finns också grovt obefogad och överdriven missunnsamhet; och den borde ges namnet "missunnsjuka". Eftersom de privilegierade inte saknar det underklassen har, kan de naturligtvis aldrig bli avundsjuka på underklassen. Det är begreppsligt omöjligt, och denna avsaknad av avundsjuka har därför inget med psykologiska karaktärsdrag att göra, vilket naturligtvis de privilegierade gärna tror.

Däremot är det möjligt för de privilegierade att missunna underklasspersoner saker och ting. Och det har jag alltid tyckt att många av dem gör. Denna deras missunnsamhet menar jag ofta gör skäl för beteckningen missunnsjuka. De flesta privilegierade är ofta obefogat missunn samma. Varför? Jo, därför att de tror att de verkligen på något absolut sätt gjort sig förtjänta av allt som tillfaller dem före skatt, och att underklassen därför på moraliskt felaktiga grunder tillskansar sig fördelar via statlig fördelningspolitik och fackliga förhandlingar.

Termerna avundsjuka och missunnsjuka vill jag definiera på följande sätt. Den avundsjuke kännetecknas av att hen vill att den avundade ska få det sämre, även om hen själv eller någon annan härigenom inte får det bättre på annat sätt än att avundsjukan försvinner. Den missunnsjuke kännetecknas av att hen vill att den missunnade ska få det sämre (eller ha det sämre) även om hen själv eller någon annan härigenom inte får det bättre på annat sätt än att missunnsjukan försvinner.

Det ur det mänskliga kollektivets synpunkt negativa med avundsjukan och missunnsjukan inses enkelt om man tänker på motsatsparet frisk-sjuk. En sjuk person som är avundsjuk på en frisk vill att denne ska bli sjuk. Och en frisk person som är missunnsjuk på en annan persons hälsa vill (i) att om denne är frisk så ska hen bli sjuk, och (ii) att om denne är sjuk så ska hen förbli sjuk. I alla fallen möter vi önsknigen "försämra eller låt det förbli dåligt för den andre, trots att det inte gynnar mig eller

någon tredje". I fallet avundsjuka får det formen "dra ner till mig", i fallet missunnsjuka får det formerna (i) "knuffa ner från mig" och (ii) "släpp inte upp till mig". Får dessa känslor fritt utlopp och leder till bestående resultat, så blir antalet friska människor mindre än det skulle varit utan dessa trista känslor.

Det begrepp missunnsjuka jag vill skapa är påtagligt frånvarande till och med i den politiska filosofin. Den ende som jag vet kommit nära det är socialliberalen John Rawls. Han noterar i förbifarten i sitt mycket berömda verk *En teori om rättvisa* (utg. 1971), att man kan psykologisera på två diametralt olika sätt kring jämlikhetsfrågor. Man kan, vilket är allmänt känt, psykologisera bort jämlikhetssträvanden genom att se dem som förtäckta utlopp för avundsjuka. Men man kan också, vilket alltså nästan aldrig görs, psykologisera bort anti-jämlikhetssträvanden genom att se dem som förtäckta utlopp för det som jag har kallat "missunnsjuka", men som Rawls kallar "ren missunnsamhet". Kopplar man ihop två meningar som han skiljt med två sidor får man:

*Många konservativa författare har påstått att jämlikhetstendenser i de moderna sociala rörelserna är ett uttryck för avund ... Och på liknande sätt skulle man kunna säga till konservativa skribenter att det är ren missunnsamhet när personer med bättre förutsättningar säger nej till de mindre gynnades krav på större jämlikhet. (Rawls, *En teori om rättvisa*, Daidalos 1999, s. 497 och 499)*

När borgerliga skribenter säger "jämlikhetsivrare är bara avundsjuka", kan vi kontra med "nej, det är de privilegierade som lider av missunnsjuka". Och sedan utifrån frisk avund och frisk missunnsamhet försöka diskutera hur ett rättvist och gott samhälle rimligtvis ser ut. Svenskans avsaknad av ordet missunnsjuka säger något viktigt om vårt samhälle.

Vad har socialdemokraterna att lära av Karl Marx?

Anders Nilsson & Örjan Nyström

Har dagens socialdemokrater något att lära av Karl Marx – och i så fall vad? För att finna svaret på den frågan måste vi först leta oss fram till den historiska personen Karl Marx, som inte kunde skriva utan cigarrer och från tid till annan plågades av karbunklar i röven, bortom de upphöjda och kanoniserade lärorna med talrika heresier som tog form efter hans död.

Elva personer bevistade begravningen på Highgatekyrkogården i London år 1883, två månader före Marx 65:e födelsedag. Utanför en trängre krets av anhängare och vedersakare var han då i stort sett okänd för världen. 16 år tidigare hade *Kapitalets* första band lämnat trycket. De drygt 800 sidorna var bara en liten del av ett planerat mycket större verk som aldrig slutfördes. Under de sista tio åren av Marx liv avstannade arbetet med de kolossala manuskripthögarna. Levnadstecknarna skriver att han drabbades av vacklade hälsa. Mellan raderna i Franz Mehrings klassiska men glorifierande biografi från år 1918 anar man att alkoholism kan ha varit en del av sjukdomsbilden.

De efterlämnade och ofärdiga manuskripten kom att förvaltas först av Friedrich Engels, som ställde samman och postumt gav ut band två (1885) och tre (1894) av *Kapitalet*. Efter Engels död 1895 överläts kvarlåtenskapen till Karl Kautsky, som mellan åren 1905 och 1910 redigerade och publicerade delar av en text som Marx arbetade på i början av 1860-talet, en utgåva som fick titeln *Teorier om mervärdet* och ibland benämns *Kapitalets* fjärde band - trots att manuskriptet tillkom före det som Marx själv beforderade till trycket som första bandet.

Man bör betänka att dessa postuma utgivningar handlar om texter som Marx inte ansåg färdiga för publicering och som han själv av allt att döma hade givit upp arbetet med.

Marx och Engels samarbetade nära under lång tid. I de många kontroverserna i den tidiga arbetarrörelsen tog de samma sida och delade uppfattningar. Marx fick viktiga impulser av Engels arbete år 1844 om arbetarklassens läge i England, medan Engels höll Marx för att vara samtidens skarpaste tänkare. Ingen kan ha varit mera lämpad att ta hand om Marx efterlämnade anteckningar än Engels.

Ändå framträder olika personligheter och intellektuella hållningar i deras skrifter. Det som slår en hos Marx är den djärva tankekraften, det idoga och gränslösa grävandet efter nya samband och slutsatser som plötsligt och briljant förändrar innebörden i det redan sagda i en dialektisk syntes i Hegels grandiosa stil, och däremellan dunkla och svårbegripliga partier - medan Engels är mer aristotelisk och linjär, den som omsorgsfullt och en smula pedantiskt placerar vart och ett på sin rätta plats i en systematisk och pedagogisk ordning.

Det var också Engels som myntade begreppen "den historiska materialismen" och "den dialektiska materialismen" i en strävan att definiera ett universellt tankesystem, inte på spekulativ grund utan med vetenskapliga pretentioner. *Familjens, statens och privategendomens ursprung* kunde han skriva med en för den tiden tämligen stabil utgångspunkt i Lewis Henry Morgans forskning om irokesernas släktskapsförhållanden, men med *Naturens dialektik* hamnade den populärvetenskapliga ådra som särskiljde Engels från Marx farligt nära pekoralismen.

Anspråket på vetenskaplighet blev ännu mera understruket efter Engels död, under Karl Kautskys stränga pontifikat. Med honom som främste uttolkare av "marxismen" framstod Marx som "socialvetenskapens Darwin, som hade upptäckt lagarna för den historiska utvecklingen". Den determinism som därmed kom att präglade Andra Internationalen vid tiden för det förra sekelskiftet hade kommit ganska långt från den Karl Marx som år 1845 hade förklarat att "hittills har filosoferna bara på olika sätt förklarat världen - det gäller att förändra den!"

Denna betoning av handlingens avgörande betydelse tog Vladimir Lenin fasta på i sin kritik av Kautsky och vad som hade blivit den "ortodoxa marxismen". Första världskriget och den ryska revolutionen klöv den internationella arbetarrörelsen i en kommunistisk och en social-

demokratisk gren. I polemiken mot reformisterna hämtade Lenin ammunition i sin läsning och habila citering av Marx. I den egna framställningen var Lenins uppbrott från den ortodoxa marxismen en återgång till Marx och Engels politik och samhällslära, medan reformisternas revision av samma ortodoxi pekades ut som ytterligare steg på vägen bort från de kongeniala lärofäderna. Men var Karl Marx verkligen leninist?

Frågan är naturligtvis anakronistisk då motsättningarna inom arbetarrörelsen under Marx livstid tog sig andra politiska uttryck än den splittring mellan bolsjeviker och reformister som bröt ut år 1917. Dock skrev han tillsammans med Engels det flammande *Kommunistiska Manifestet* under revolutionsåret 1848. Marx levde i en tid när 1789 års Franska revolution hade präglat föreställningarna om hur politisk förändring kunde åstadkommas i ett Europa som helt saknade demokratiska styresformer. Han skrev också *Klasstriderna i Frankrike* till försvar för 1871 års revolutionära Pariskommun (och som Bismarcks polisagenter spred ett falskt rykte om att han var dess egentlige, hemlige ledare).

Otvivelaktigt fanns en hel del ammunition för Lenin att hämta hos Marx. Men i framställningen i *Kapitalets* första band av den ursprungliga ackumulationen, om kapitalismens genombrott i det feodala Europa, framträder en annan bild. I denna mästerliga historieskildring pressas inte de motsägelsefulla förloppen in i någon enkel systemdiskurs. Marx målar en mångskiftande fresk med ett myller av detaljer av ett Europa i förvandling. Här både brottas den framflytande kapitalismen med feodala element och verkar igenom dem. Vi får ta del av dynamiken av mot-satsernas kamp i en blandeekonomi med politiska skeenden vars verkliga innebörder ofta är dolda för dess subjekt.

I andra sammanhang när Marx skriver om den socialistiska revolutionen kan man ana en ambivalens i innebörden av begreppet revolution mellan å ena sidan som i "Franska revolutionen", å den andra som i "den industriella revolutionen". Det vill säga en betydelseglidning mellan ett eruptivt politiskt skeende som i ett slag kastar den gamla ordningen över ända, och en utdragen och motsägelsefull historisk process med ekonomiska, sociala och kulturella moment i successiva förskjutningar i olika riktningar, där färdriktningen framträder först över tid och politiken snarare är en vimpel i masten som visar vindriktningen än det styrande rodret.

Marx ansåg att det mellan kapitalismen och den fullt utbildade socialismen måste finnas en övergångsfas med inslag från båda samhällssystemen. Han menade att denna fas troligen skulle präglas av "proletariatets diktatur", en term som Lenin sedan övertog, men uteslöt uttryckligen inte möjligheten att övergången under vissa omständigheter skulle kunna ske i demokratiska och fredliga former.

I Sovjetunionen blev "Marxism-leninismen" en officiell och ofelbar statsideologi, med en ämbetskår av invigda som stod för lärans uttolkning efter maktens behov. Men även där erkände man att det fanns en utveckling i Marx skrifter, från de tidiga arbetena som ännu stod under inflytande av unghegelianska ideal fram till vad som betraktades som de mogna verken, där det fulländade dialektiskt-materialistiska tanke-systemet - DIAMAT som det kallades med en tidstypisk sovjetisk akronym - hade tagit form.

Stor uppmärksamhet ägnades åt studier av Marx opublicerade texter, som exempelvis de omfattande anteckningsböckerna från åren 1861-64 med förarbeten till *Kapitalet*. Men det var inte bara den synnerligen svårtolkade handstilen som vållade problem. Anteckningarna är motsägelsefulla och innehåller många svårförståeliga passager med ofullständiga resonemang. Det var inte så lätt att få dem konsistenta med det perfekta universalsystem som man föreställde sig att DIAMAT var.

Även i väst hade marxismen under 1900-talet institutionaliserats i den akademiska världen. Men där flödade diskussionerna om olika tänkbara läsningar av Marx mera fritt. I frånvaron av en statskontrollerad kanon fanns dels en mångfald skolor i ständig träta och kontrovers om den rätta tolkningen, dels marxistiska riktningar som präglades av olika vetenskapsdiscipliner (historia, sociologi, socialantropologi, psykologi, litteraturvetenskap m.m.).

I början av 1940-talet offentliggjordes ytterligare en stor mängd anteckningar, de nästan tusen boksidor som kom att kallas *Grundrisse*, vilka man hoppades skulle kasta nytt ljus och klarhet över Marx tankar. Men det finns ett oöverkomligt problem när det gäller de privata anteckningsböckerna. Marx tillbringade mycket tid på British Museum, världens dåvarande största bibliotek, där han hade utomordentlig tillgång till historisk och ekonomisk litteratur. Men detta var en tid utan kopieringsapparater. Det är helt enkelt omöjligt att avgöra vad som i anteckningsböckerna är Marx egna tankar och kommentarer, och vad

som är avskrifter, omskrivningar och referat av vad andra författare som han studerade hade skrivit.

De bästa källorna till förståelse av Marx samhälls- och historieanalys är nog trots allt de färdiga manuskript han själv sände till trycket och offentligheten. Här kan vi, liksom de sovjetiske skriftlärde, följa en utveckling där Marx successivt frigör sig från unghегelianernas idealism. Höjdpunkten i författarskapet är *Kapitalets* första band. Här framstår Marx som en nyskapande och originell tänkare med en resning som för tankarna till renässansens stora andar. Men inflytandet från Hegel var fortfarande stort. Marx beskrev själv sin metod som den hegelska dialektiken på materiell grund. Medan Hegel i *Logikens vetenskap* hade tagit sin utgångspunkt i det abstrakta och ideella *Varat* inleder Marx sin analys i *Kapitalet* med den materiella och enskilda *Varan*, som han kallar rikedomens elementarform under kapitalismen.

Ur Hegels början, det abstrakta *Varat*, härleds allt med den dialektiska logikens turneringar i en uppåtsträvande spiralrörelse av begreppsliga motsatser som varv efter varv stegras till det yttersta, fram till slutmålet för analysen, "den oberoende Idén för sig". "Därmed", konstaterar Hegel i en avslutande kommentar till *Logikens vetenskap*, "har vi återvänt till var vi startade, men detta återvändande är också ett framsteg. Vi började med det abstrakta *Varat*, dit vi nu har kommit har vi *Idén* som *Vara*, men *Idén* som besitter *Vara* är *Naturen*."

Den dialektiska logiken var för Hegel en universalprincip för den kosmiska ordningen av idé och materia, där *Varat* i någon mening kan sägas inta platsen av de försokratiska naturfilosofernas *Arche*, urämnet som är alltings början och slut. Med sin materialistiska ansats hade Marx inte någon avsikt att reda ut idéernas kosmiska ordning. Hans ämne i *Kapitalet* var hur kapitalismen fungerar och förändras. Men han tillämpar Hegels logiska metod fullt ut.

Han börjar med en dialektisk undersökning av *Varan* och konstaterar att i den finns en dubbelnatur förborgad - den har både ett bruksvärde och ett bytesvärde. Ur denna första inneboende motsättning härleder han i en uppåtsträvande spiral av synteser, antiteser och nya synteser ett antal teoretiska begrepp som är centrala för hans analys av det kapitalistiska produktionssättet. Vägen går över varornas bytesprocess, där penningen först springer fram som en allmän bytesekvivalent och sedan genom ansamling förvandlas till kapital som via krämeriet tränger

in i produktionen och där delas i två, i fast kapital (råvaror, arbetsredskap och maskiner) och variabelt (lönearbete) i skapandet av mervärde för kapitalisten. Därmed har Marx kommit fram till att *Varans* inneboende motsatser bär på ett socialt förhållande mellan människor, mellan exploatörer och exploaterade.

Kommen så långt driver Marx som den förslagne dialektiker han är upp framställningen på en högre nivå genom att borra sig ner i det konkreta. Hegel hade lärt att man inte först kan skapa de teoretiska begreppen och sedan gripa sig an analysen. Det är i begreppens tillämpning som redskap för en analys som de utvecklas och fulländas. Efter de inledande abstrakta avsnitten av *Kapitalet* övergår Marx till att teckna den ursprungliga ackumulationens historia, kapitalismens genombrott i Europa, med hjälp av de preliminära teoretiska redskap som de inledande resonemangen hade försett honom med.

Här skördar han rika frukter. Som vi redan påpekat är denna del av *Kapitalet* ett mästerverk, inte bara genom tankestyrkan i utredningen av mekanismerna bakom den kapitalistiska ackumulationens genomträngande omvandlingskraft att "förflyktiga allt som tycks fast och beständigt", utan också genom den färgstarka och märgfulla skildringen av dess yttringar i en ansenlig dokumentation av händelser och människooöden i de talrika fotnoterna till den analyserande huvudtexten, där utvecklingen av de teoretiska begreppen drivs fram av den konkreta undersökningen av kapitalismens historiska framväxt.

Innan första bandet avslutas med ett ganska översiktligt kapitel om den europeiska kolonialismen finns ett kort men betydelsefullt avsnitt där Marx drar en första sammanfattande slutsats om den kapitalistiska ackumulationens historiska tendens. Drivkraften är stegringen av den privata tilläggnelsen - men resultatet är paradoxalt nog att arbetets samhällseliga karaktär samtidigt stärks. Denna inneboende motsättning i kapitalismens utveckling kommer, menar Marx, att med nödvändighet drivas till en punkt där produktionsprocessen inte längre ryms i det privatkapitalistiska skalet.

I ödesmättad, korthuggen, gammaltestamentligt profetisk ton utslungar han sin dom över bourgeoisieens samhälle: "Detta spränges. Den kapitalistiska äganderättens timme slår. Expropriatorerna blir själva exproprierade."

I det andra band av *Kapitalet* som Engels färdigställde och sände till trycket fortsätter Marx analysen av kapitalismens funktionssätt med hjälp av *Tableau Economique*, en tidig och ofullgången marknadsmodell för att undersöka de samhällsekonomiska kretsloppen som i sin ursprungliga form hade uppställts av den franske fysiokraten François Quesnay i mitten av 1700-talet. Quesnay hade i sin tur hämtat inspiration till denna systemansats i de nationalekonomiska studierna från William Harveys upptäckt av blodomloppets funktion i människokroppen hundra år tidigare.

Större delen av detta band är ganska tröttande exerciser där Marx utvecklar de teoretiska begrepp han har med sig från första bandet i ett systemorienterat ekonomiskt kretsloppsperspektiv. Synteserna blixtrar inte lika klart och övertygande som i första boken. Av betydelse i sammanhanget är att en *Tableau Economique* är en jämvikts- och harmoni-modell, medan Marx dialektiska hållning tar fasta på motsatsernas enhet och kamp. Nu är detta inget principiellt problem för en dialektisk logik, som i ett skede av analysen mycket väl kan fortskrida genom jämviktsbegrepp i förvisningen om att de inneboende motsättningarna förr eller senare kommer till en punkt där skalet spricker och en ny syntes på en högre nivå ändrar innebörden i det redan sagda. Men Marx når aldrig i andra bandet fram till denna punkt där jämviktsmodellen sprängs och teorin tar ett omvälvande språng. Någonstans brister den dialektiska logikens kedja.

Man kan kanske beskriva *Kapitalet* med en liknelse: första bandet är en genialt anlagd grund medan andra bandet utgör byggnadsställningen till ett hus som inte blev färdigt och vars halvt uppförda väggar rasade samman på grund av något konstruktionsfel som byggmästaren aldrig fick klarhet i.

I det tredje bandet fortsätter inledningsvis övningarna från det andra bandet, nu med ett allt flitigare bruk av matematiska ekvationer för att beskriva kapitalets omloppsprocesser, medan de följande kapitlen behandlar olika frågeställningar som inte riktigt hänger samman på djupet. Här finns till exempel det högintressanta 27:e kapitlet om kreditens roll i den kapitalistiska produktionen, där Marx med utomordentligt skarpsinne förutser hur krediten tenderar att upphäva privatkapitalismen inom det kapitalistiska produktionssättets egen ram och att den ursprungliga kapitalistklassen avlöses av dirigerat av församhälleligt kapital.

Här vacklar faktiskt grunden för den ödesmättade profetia som avslutade första bandet, att produktionsprocessens församhälleligande obönhörligen kommer att göra slut på kapitalismen genom att spränga dess alltför trånga skal av privategendom.

I *Kapitalets* tredje band finns också teorin om profitkvotens fallande tendens, som Marx själv av allt att döma betraktade som en av sina viktigaste upptäckter, men som för eftervärlden nog har givit upphov till fler frågor än klarheter, och som åtminstone efter nära 130 år efter hans död ännu inte har lett till den undergång för kapitalismen som teorin tycks förutspå.

Slutligen har en uppställning i tredje bandet blivit utgångspunkt för den stora diskussionen om vad som kallas transformationsproblemet, och som Marx vedersakare i den österrikiske neoklassiske nationalekonomen Eugen von Böhm-Bawerks efterföljd menar skjuter hela framställningen i Kapitalet i sank.

Det hela går egentligen tillbaka på den första inneboende motsättningen i varan, mellan dess bruksvärde och dess bytesvärde. Marx härleder dessa kategorier från en egen version av en värdelära vars princip han delade med de klassiskt liberala nationalekonomerna Adam Smith och David Ricardo - en varas värde bestäms i sista hand av den mängd arbete som har behövts för dess frambringande.

I tredje bandet angriper Marx frågan om hur en varas värde transformeras till dess pris. Han söker svaret genom att som ett mellanled införa vad han kallar produktionspriser, vilket han demonstrerar med en uppställning av sifferexempel. Böhm-Bawerk - som menade att priserna bestäms av utbud och efterfrågan och att idén om ett bakomliggande värde är metafysik - hade fräckheten att inte bara summera raderna som Marx hade gjort utan också kolumnerna - och då går det hela helt enkelt inte ihop.

Engels svarade på attacken med en text som i följande upplagor av *Kapitalet* brukar finnas som en efterskrift. Misstaget i uppställningen förklarar han med att Marx originalmanuskript var "ett snabbt skisserat och delvis ofullständigt utkast". I sakfrågan argumenterar Engels för att enskilda varor vid enskilda tillfällen visserligen säljs till priser som inte är proportionella mot det nedlagda arbetet, men i det stora hela och över tid tenderar ändå priserna att spegla värdena, ett påstående han underbygger med anekdotiskt och rapsodiskt material. Andra debattörer har

lanserat försök med avancerade matematiska lösningar för att få de vertikala och horisontella summorna i Marx uppställning att stämma överens, men inte heller det är övertygande, då det är svårt att föreställa sig hur så komplicerade transformationer kan verka genom den osynliga handen på marknaden.

Ser vi på saken empiriskt så är det nog svårt att komma ifrån slutsatsen att Böhm-Bawerk hade rätt när han hävdade att om marknaden får bestämma så är det gräns- eller marginalnyttan som avgör priset på en vara, och att det inte finns någon dold mekanism som under ytan transformerar arbetsbestämda värden till marknadspriser. Ser vi saken teoretiskt blir den verkligen paradoxal för om en sådan transformationsmekanism hade funnits så skulle det ha inneburit att den varans dubbelnatur som Marx tog som utgångspunkt för sin teori är skenbar. Varans dubbelnatur uppkommer nämligen först när den får ett bytesvärde på marknaden. Men om detta i själva verket är en proportionell transformation av det arbetsbestämda värdet är dubbelnaturen bara en förklädnad. Om det däremot inte finns någon sådan förbindelse mellan värde och pris, så betyder det att Marx värdelära faktiskt är metafysisk. Det är lika illa för en teori med anspråk på att stå på materialistisk grund. Man anar här de fundamentala och fatala konstruktionsfelen i det grandiosa teoribygget.

Problemet är kritiskt för Marx slutsatser om kapitalismens systemimmanenta exploatering av arbetarklassen. Teorin om mervärdet och utsugningen bygger helt och hållet på värdeläran. Men även om rovdrift av arbetskraft inte är inbyggd i systemets fundamentala ekonomiska funktioner så kan den ändå förekomma och vara i högsta grad verklig – och på sina håll systematisk - som en följd av den institutionella ordningen och maktförhållandena på arbetsmarknaden och i samhället.

Den reformistiske förelöparen och bankmannen Eduard Bernstein kunde med statistik från 1800-talets sista decennier visa att den faktiska förmögenhets- och fattigdomsutvecklingen var mer komplex än den oförgripliga koncentration av rikedomerna vid samhällets ena pol och massornas utarmning vid den andra som Marx menade att den i systemet inbyggda utsugningen skulle leda till. Fakta visade att i länder där den kapitalistiska utvecklingen nått längst tillväxte inte bara ett skikt av fattiga på samhällets botten utan även en ny medelklass av tjänstemän och bättre ställda arbetare. Samtidigt med framväxten av storföretag och

finansoligarker kunde man också iaktta en mer spridd förmögenhetsbildning i mindre skala.

I sista hand handlar detta inte om moraliska rättvisefrågor utan helt enkelt om det är funktionellt med ersättning för i produktionen verksamt kapital - eller om det som Marx menade var ett dysfunktionellt drag som med nödvändighet skulle bringa det kapitalistiska systemet på fall och förvisa det till historiens skrårphög. Det bör stå klart att Marx på denna punkt hade sakligt fel. Att båda produktionsfaktorerna - arbete och kapital - har ett pris är otvivelaktigt rationellt för marknadens funktionssätt. Därmed inte sagt att prisbildningen för arbete eller kapital är oproblematiske. Tvärtom finns här källor till allvarliga obalanser och missförhållanden av såväl ekonomisk som social natur, och erfarenheten visar att både kapital- och arbetsmarknaden behöver stabiliseras med institutionella ramverk och juridisk normgivning, men det är en annan fråga.

Marx nådde aldrig i *Kapitalet* som Hegel i *Logikens vetenskap* fram till varifrån han startade, i ett återvändande som också är ett framsteg. Denna återkomst till startpunkten men på en högre nivå där allt är detsamma och ändå annorlunda karaktäriserar även Världsandens framskridande i *Historiens Filosofi*, Hegels andra storverk. Vi har ingen aning om Marx hade för avsikt att göra en liknande manöver i *Kapitalet*, att till slut återkomma till Varan på en högre nivå - men det är vad rörelselagen för den hegelska dialektik han tillämpade faktiskt föreskriver i den avslutande § 244 i *Logikens vetenskap*.¹

Nu vet vi att *Kapitalet* är ett oavslutat verk. Marx kan ha varit medveten om bristerna i de senare delarna. Man bör hålla i minnet att han själv inte höll texterna som färdiga för publicering. Den större frågan i sammanhanget är dock om den dialektiska logiken, som är bärande för teoribygget, verkligen är en fruktbar och användbar analysmetod. I dag saknar den vetenskaplig legitimitet och tillämpning. Som vi har sett ledde den Marx till slutsatser som visat sig inte hålla streck. Det tycks som det är just i den hegelska dialektiken som teorins inbyggda konstruktionsfel har sitt upphov.

¹ I sin teori om det mänskliga samhällets utveckling från det ursprungliga klasslösa samhället till det kommunistiska klasslösa samhället beskriver Marx en sådan återkomst till startpunkten på en högre nivå.

Man kan på ett sätt kanske jämföra Marx med Sigmund Freud. Båda har gått till eftervärlden som storslagna teoretiker. Båda hade höga anspråk på vetenskaplighet, men vetenskapen har gjort enorma framsteg sedan 1800-talet. Ändå finns det otvivelaktigt något av bestående värde hos både Marx och Freud. De har skördat sina lagrar som teoretiker, men frågan är om inte deras verkliga storhet är som empiriker.

Freuds undersökningar ger fantastiska inblickar i de *fin de siècle*-stämningar av ångest, dekadens, allmän trötthet, hysteri, sexualneuroser och livsleda som plågade själar inom det förra sekelskiftets mondana borgerlighet i Wien – men de allmängiltiga slutsatser om det mänskliga psykets funktioner som han trodde sig kunna dra från detta klass- och kulturhistoriskt mycket begränsade material torde vara av mindre giltighet och intresse. Det är det empiriska studiet av psykets dynamik, inte psykoanalysens teori, som är av bestående värde i Freuds skrifter och nedtecknade föreläsningar.

På liknande sätt är det med *Kapitalet*. Det värdefulla är den på empiri grundade framställningen av den strukturomvandling som kapitalismens genombrott innebar, och de konkreta studierna i dess speciella dynamik som med Marx ord förflyktigade allt som var fast och beständigt. Med en sådan läsning förskjuts fokus bort från de teoretiska slutsatserna, de dialektiska turneringarna blir mer av en retorisk jargong än huvudtråden i framställningen – men samtidigt måste erkännas att det var den dialektiska ansatsen som gav Marx hans öppna sinne för det som verkligen är motsägelsefullt i den kapitalistiska dynamiken. Den modernisering av samhället som tog sin början med kapitalets ursprungliga ackumulation hade ett grundläggande karaktäristika - det är en samtidig forcering av både privatisering och församhälleligande. Det är den helt centrala iakttagelsen i hans analys.

Detta väsentliga drag i utvecklingen har i vår tid antagit former som Marx omöjligen kunde förutse från sin utsiktspunkt i mitten av 1800-talet. Framtiden är nämligen aldrig förutbestämd. På denna punkt ledde det deterministiska anslaget och anspråket på absolut kunskap i den hegelska logiken honom vilse. Det förestående Ragnarök för kapitalismen som Marx menade med historisk nödvändighet skulle drivas fram av systemets inneboende motsättningar har uteblivit. Det är nog sant att utvecklingen drivs av ständigt uppkommande obalanser och ojämvikter, men motsatsernas spel i verkligheten dikteras inte av paragraferna i *Logikens vetenskap*.

I dag lever vi i en blandekonomi med både marknad och folkstyre, med en blandning av socialistiska och kapitalistiska element. De senare har upphört att vara privata genom kapitalbildningens församhälliligande och de förra har genom dekommodifiering av lönearbetet fört med sig en aldrig tidigare skådad blomstring för den privata individualismen.² I det motsatsernas spel som formar den faktiska utvecklingen tenderar det väntade alltid att skymma sikten för det oväntade som inträffar. Det finns emellertid avsnitt i Kapitalets tredje band där Marx med sin skarpa intelligens bör ha anat möjligheten av andra vägar in i framtiden än den som hans teori så entydigt hade pekat ut, exempelvis det 27:e kapitlet om krediten som nämndes ovan. Kanske var det sådana aningar som fick honom att i förtid ge upp arbetet med det oavslutade livsverket. Det vet vi ingenting om.

Vad har då dagens socialdemokrater att lära av Karl Marx? Det är den marknadsdrivna strukturomvandlingen det handlar om, den starkaste samhällsförändrade kraft som finns i vår tid, och insikten att denna är motsägelsefull, att den bär på både kapitalistiska och socialistiska element. Det är i vart fall vad gårdagens socialdemokrater som Nils Karleby, Per Nyström, Gunnar Myrdal och Rudolf Meidner lärde av Marx.

Därtill insåg de att strukturomvandlingen genomgår olika utvecklingsfaser och att en analys av dynamiken i den fas man befinner sig kan läggas till grund för en reformistisk strukturpolitik i ett medellångt tidsperspektiv för att dra nytta av dess samhällsförändrande kraft och leda denna i en riktning där den understödjer ökad jämlikhet och större individuell frihet.

De var därmed inte marxister utan socialdemokrater. Deras inriktning var att stegvis förskjuta tyngdpunkten i sin tids blandekonomi, inte bereda väg för ett totalt systemskifte och ett föreställt idealsamhälle där intresse motsättningarna slutligen upphävs. På den punkten skiljer sig den pragmatiska socialdemokratiska reformismen från andra socialistiska läror av utopisk, revolutionär eller demokratisk natur. Men insik-

² Dekommodifiering är ett begrepp som används bl.a. av den danske socialforskaren Gøsta Esping-Andersen för att beskriva hur den moderna välfärdsstatens inrättningar i varierande grad frigör lönearbetet från marknadsberoendet genom att modifiera arbetskraftens egenskap som handelsvara (eng. *commodity*). Esping-Andersen, G., *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge: Polity Press 1990.

ten om den marknadsdrivna strukturomvandlingens okuvliga förändringskraft och motsägelsefulla natur kom från Marx. Som Karleby skrev: "Marx hade fel, men han hade det på ett genialt sätt."

Här finns något för dagens socialdemokrater att återvinna.

(Texten är tidigare publicerad som fristående appendix i Nilsson, A. & Nyström, Ö., Den globala utmaningen och jämlikhetens grunder, Stockholm: Arbetarrörelsens Tankesmedja 2011)

o O o

Sorg flyter

Ann-Sofie Hermansson

I denna ljuva sommartid, gå ut min själ och gläd dig. Det är vackert. Nu stundar semestertider och det är meningen att vi ska släppa taget och koppla av. Och som våra själar har längtat. Men sorg flyter. Precis när man släpper garden är risken stor att livet hinner i fatt. Kanske en relation som sprack, sjukdom som oroar eller att man mist en närstående. Tårar och tvivel när man borde känna frid. Livet går inte alltid på räls och vårt behov av tröst är oändligt

I sina bästa stunder är trösten från en vän eller bara något så enkelt som en vänlig blick från en okänd på spårvagnen det som räddar oss. Som desarmerar sorgen, om så bara för en stund. Men när den där vännen saknas eller när cynismen och sarkasmerna kortsluter vår samhällsgemenskap, då står vi nakna i all vår sorg och ensamhet. Och det är lätt att ta till bedövning som tröst.

Vi lever i en tid där många känner sig ensamma. Och där trösten allt för ofta blir destruktiv. Vi är svältfödda på gemenskap och reklamen för hur vi ska konsumera oss lyckliga påminner om ett bombanfall. Överallt budskapet om att livet inte är komplett om vi inte bedövar oss genom att shoppa loss ordentligt. Tomheten ska hållas på avstånd genom råsaft-centrifugen, aktivitetsarmbandet och surfplattan. Och om det inte funkar finns alltid de säkra korten. Alkohol och *on-line*-casino. Ensam och bedövad.

Vårt förhållande till alkohol är något djupt rotat hos oss alla. Det märks tydligast när någon INTE dricker. Nämen kör du? Alternativt, ska du ha barn? Är vanliga kommentarer istället för att ställa fram ett alkoholfritt alternativ. Det är något sorgligt över alltihop. Som om hela livet gick ut på att koppla av från det. För även om de flesta inte trillar dit och super bort jobb och familj säger det hängivna försvaret för spriten något

om hur vi missbrukar själva livet. Gärna upplevelser men helst inte nykter.

Jag tycker också om att ta mig ett glas. Och gudarna ska veta att jag gjort bort mig på fyllan som så många andra. Men jag har haft privilegiet att kunna lindra min sorg med kamratskap, arbete och kärlek. Samt styrketräning. Och med åren har lyskraften slocknat runt själva berusningen. Det har börjat kännas oärligt helt enkelt. Om jag varken kan släppa fram glädje eller sorg utan alkohol i kroppen blir det till slut förljuget.

Och visst blir även jag glad över att köpa saker. Men jag har mer och mer börjat uppskatta friheten i en rensad garderob eller en såld motorcykel. Var sak har sin tid och ju mer jag ägt ju större har mina bekymmer tenderat att vara.

Nåden är att trots sina brister ha vänner som uppskattar en för den man är. En vänlig gest tar kanske inte bort sorgen. Men den späder ut den. Och skänker hopp om frid. En del dagar, när jag misströstar om vad politiken mäktar i relation till växande orättvisor eller när jag känner Guds fruktansvärda frånvaro, då tappar jag modet. För när ingenting är heligt då blir kapitalismen totalitär. Då vill den inte bara ha våra pengar. Den vill ha själen också.

Det kan vi bara motverka gemensamt. Fascismen lever på att vi människor görs främmande för varandra. Vår förmåga till empati tas ifrån oss. Jag menar att medmännisklighet är en stark tröst i all vår sorg och ensamhet. Så hur tränar vi denna vår medmännisklighet i en tid där konsumismen är högsta religion och solidariteten är satt på undantag? Jag menar att det är vår tids största politiska utmaning.

Lösningen finns. Jämlika samhällen har det visat sig främjar såväl ekonomisk effektivitet som empati människor emellan. Du får inte personlig utdelning direkt, men du investerar i en bättre framtid. Det finns många sätt att visa sin osjälviskhet på. Man kan lämna blod. Nattvandra. Betala skatt. Inget som lönar sig strikt ekonomiskt på kort sikt för den enskilde. Men det är en investering som i det längre perspektivet bygger ett bättre samhälle.

Så en önskan om frid. Och när sorgen flyter upp, en förhoppning om tröst.

Samtliga tidigare utgivna rapporter av Tankeverksamheten inom Arbetarrörelsen i Göteborg kan kostnadsfritt laddas ner i pdf-format från:

www.tankeverksamheten.se

Sänd oss din epostadress till redaktion@tankeverksamheten.se så får du alla kommande rapporter gratis i din brevlåda!

Lektyr för stranden, hängmattan eller hammocken! Håll hjärnan i trim under semestern. Texter om Grekland, missunnsjuka, Marx och sorg som flyter av Ann-Sofie Hermansson, Ingvar Johansson, Anders Nilsson och Örjan Nyström.

Ansvarig utgivare: Ann-Sofie Hermansson
www.tankeverksamheten.se
redaktion@tankeverksamheten.se

ISBN 978-91-87077-45-6